

بررسی تجربه کشورهای ملحق شده به WTO در زمینه تعهدات خدمات خرده‌فروشی

محمد راستی

عضو هیات علمی موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی
m.rasti@itsr.ir

محسن صادقی

عضو هیات علمی دانشگاه تهران و پژوهشگر موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی
sadeghilaw@ut.ac.ir

بخش خدمات خرده‌فروشی ایران قرار خواهند داشت.

تجارت خدمات / خدمات خرده‌فروشی / سازمان جهانی

تجارت / WTO

مقدمه

چکیده

با توجه به آغاز فرآیند الحاق ایران به WTO، شناخت وسعت آزادسازی تجاری که فراروی تمامی بخش‌های خدمات (از جمله خدمات توزیع و زیربخش‌های اصلی آن) قرار خواهد داشت، ضروری است. این مهم به آمادگی، بسترسازی و اتخاذ تدابیر لازم جهت توسعه رقابت‌پذیری آن بخش‌ها کمک می‌نماید. خدمات توزیع یکی از یازده بخش اصلی و مهم خدمات در چارچوب طبقه‌بندی WTO است و شامل چهار زیربخش (۱) خدمات حق‌العمل کاری (۲) خدمات عمده‌فروشی (۳) خدمات خرده‌فروشی (۴) خدمات فرانشیز می‌باشد. خدمات خرده‌فروشی از مهمترین زیربخش‌های خدمات توزیع است و اهمیت خدمات

مقاله حاضر با توجه به این موضوع که ایران در فرآیند الحاق به سازمان جهانی تجارت (WTO) قرار دارد، به بررسی تجربه کشورهای ملحق شده به این سازمان در زمینه تعهدات بخش خدمات خرده‌فروشی می‌پردازد. به این منظور این مقاله علاوه بر بررسی وضعیت جدول تعهدات خاص بخش خدمات خرده‌فروشی کشورهای منتخب ملحق شده، به شناسایی درجه تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی آنها می‌پردازد. با توجه به تجارب کشورهای مذکور این مهم استنباط می‌شود که سناریوهای متفاوتی در قبول تعهدات آزادسازی تجاری، فراروی

توزیع (به‌عنوان بخش پیونددهنده و متصل‌کننده دو گروه تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان) در WTO به این دلیل است که تولیدکنندگان به دنبال هدف کسب سود و مصرف‌کنندگان در پی کسب مطلوبیت و رضایتمندی هستند. همچنین همیشه این نگرانی در WTO وجود داشته است که بخش خصوصی با ایجاد انحصار در بازار خدمات توزیع، می‌تواند آزادسازی سایر بخش‌های خدماتی و حتی بخش‌های کالایی را نیز تحت‌الشعاع قرار دهد.

از این رو هدف مقاله حاضر شناسایی تعهدات احتمالی آزادسازی تجاری ایران در زیربخش خدمات خرده‌فروشی است که با توجه به تجربه کشورهای ملحق شده به WTO صورت می‌پذیرد. برای این منظور پس از مروری بر شیوه‌های تجارت خدمات و محدودیت‌های مجاز دسترسی به بازار خدمات در چارچوب WTO وضعیت تعهدات بخش خدمات خرده‌فروشی کشورهای ملحق شده به WTO بررسی می‌شود. در ادامه درجه تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی در کشورهای نامبرده مورد شناسایی و بررسی مقایسه‌ای قرار می‌گیرد. در پایان با توجه به تجارب کشورهای مذکور سناریوهای متفاوت تعهدات احتمالی آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی ایران شناسایی و ارائه می‌شود.

شایان ذکر است که منظور از کشورهای ملحق شده به WTO آن کشورهایی هستند که پس از تاسیس این سازمان در سال ۱۹۹۵ به عضویت سازمان مزبور درآمده‌اند. در این مقاله از ۳۱ کشور ملحق شده به WTO، ۲۷ کشور که اطلاعات آن‌ها تا کنون قابل دسترسی بوده مورد بررسی قرار گرفته‌اند که این کشورها عبارتند از: اکوادور، بلغارستان، مغولستان، پاناما، قرقیزستان، لتونی، استونی، اردن، گرجستان، آلبانی، عمان، کرواسی، لیتوانی، مولداوی، چین، تایوان، ارمنستان، مقدونیه، نپال، کامبوج، عربستان، ویتنام، تونگا، اکراین، کیپ ورد، روسیه و وانواتو.

۱. مروری بر شیوه‌های تجارت خدمات و محدودیت‌های مجاز دسترسی به بازار خدمات در چارچوب WTO

تجارت خدمات در چهار شیوه مختلف عبور از مرزها [۱]، مصرف در خارج [۲]، حضور تجاری [۳] و جابجایی اشخاص حقیقی [۴] به شرح زیر وجود دارد:

۱. عبور از مرز: در این شیوه، خدمات توزیع، مستقل از عرضه‌کننده یا مشتری، از قلمرو یک کشور عضو به مقصد قلمرو عضو دیگر ارائه می‌شود. برای مثال، یک شرکت عمده یا خرده‌فروشی، خدمات خود را از طریق تجارت الکترونیکی به مشتریان خارجی خود ارائه می‌نماید.

۲. شیوه مصرف در خارج: بر اساس این شیوه، مشتری از مرز عبور می‌کند و در کشوری که خدمت توزیع در آن عرضه می‌شود، حضور می‌یابد. برای مثال، مشتری برای برخورداری از تسهیلات خاص در زمینه حق‌العمل کاری، ناگزیر از حضور در کشور خارجی است.

۳. شیوه حضور تجاری: در این شیوه، عرضه‌کننده خدمات توزیع، یک شعبه یا دفتر نمایندگی عرضه‌کننده خارجی است که در داخل یک کشور عضو، مستقر بوده و تحت ضوابط داخل این کشور، فعالیت می‌کند و می‌تواند کارکنان داخلی استخدام نماید مانند بنگاه عرضه‌کننده خدمات خرده‌فروشی که به نوعی نماینده تولیدکننده اصلی در بازار خارجی است.

۴. شیوه حضور اشخاص حقیقی: در این روش، عرضه‌کننده خدمات توزیع یا کارکنان او، شخصاً در یک کشور خارجی عضو، حضور یافته و به ارائه خدمات توزیع و از جمله خرده‌فروشی می‌پردازد. در میان شیوه‌های عرضه خدمات توزیع، شیوه حضور اشخاص حقیقی، چندان مورد استقبال کشورهای توسعه یافته قرار نگرفته است زیرا معتقدند که تشریفات اداری جهت حضور موقت اشخاص حقیقی، گاه بسیار دست و پا گیر است و بسیاری از عرضه‌کنندگان خدمات توزیع که برای حضور موقت در بازار کشور دیگر عضو، خود را با تشریفات طولانی اداری کشور میزبان مواجه

۲. مروری بر وضعیت تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی کشورهای ملحق شده به WTO

در این قسمت تعهدات کشورهای ملحق شده به WTO در زمینه آزادسازی بخش خدمات خرده‌فروشی مورد بررسی قرار می‌گیرد. مطابق با جدول (۱) تنها دو کشور (به نام‌های اکوادور و کیپ ورد) از ۲۷ کشور ملحق شده مورد بررسی متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی نشده‌اند. به عبارت دیگر تنها هفت درصد اعضای ملحق شده به WTO در بخش مذکور تعهد آزادسازی تجاری نسپرده‌اند و ۲۵ کشور که برابر با ۹۳ درصد اعضای ملحق شده به WTO هستند، متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی شده‌اند. تمامی ۲۵ کشور متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی (به استثنای بلغارستان و مغولستان که در شیوه اول و تونگا و وانواتو که در شیوه سوم عرضه خدمات متعهد به آزادسازی تجاری بخش مزبور نشده‌اند)، در سه شیوه اول عرضه خدمات متعهد به آزادسازی تجاری شده‌اند. همچنین تمامی کشورهای ملحق شده در شیوه چهارم عرضه خدمات (حضور اشخاص حقیقی) هیچگونه تعهد آزادسازی تجاری به استثنای موارد ذکر شده در جدول افقی متقبل نشده‌اند.

می‌بینند، از حضور منصرف شده و به دیگر شیوه‌های عرضه خدمات روی می‌آورند. این تشریفات طولانی تنها مناسب مواردی است که عرضه‌کننده خدمات توزیع، قصد اقامت دائم در کشور میزبان را دارد؛ ثانیاً: ارائه دهنده خدمات توزیع، در برخی موارد جهت ورود موقت و اخذ مجوز کار برای کارکنان خود جهت کار در بازار خارجی (بازار کشور میزبان)، با شروط خاصی از سوی دولت میزبان روبرو می‌گردد؛ برای مثال، دولت مزبور صدور چنین مجوزهایی را غالباً منوط به بررسی نیازهای اقتصادی و ظرفیت‌های عملی بازار داخلی می‌کند و لزوم طی شدن این تشریفات، بسیاری از عرضه‌کنندگان حقیقی خدمات را از توسل به شیوه چهارم باز می‌دارد. گفتنی است که در تجارت خدمات تعرفه وجود ندارد و برخلاف تجارت کالایی که تعرفه مهمترین محدودیت مجاز دسترسی به بازار کالا می‌باشد، محدودیت‌های مجاز تجارت خدمات به شش شیوه ذیل است:

- الف) تعداد عرضه‌کنندگان (تولیدکنندگان) خدمات.
- ب) ارزش مبادلات یا دارایی‌های خدمات.
- ج) تعداد عملیات یا مقدار تولیدات خدمات.
- د) تعداد اشخاص حقیقی خارجی شاغل.
- ه) نحوه حقوقی تاسیس یا سرمایه‌گذاری مشترک.
- و) سهم مشارکت خارجی.

جدول ۱- وضعیت تعهدات کشورهای ملحق شده به WTO در بخش خدمات خرده‌فروشی

نام کشورها	سهم در کل کشورهای ملحق شده (درصد)	تعداد	
بلغارستان، مغولستان، پاناما، قرقیزستان، لتونی، استونی، اردن، گرجستان، آلبانی، عمان، کرواسی، لیتوانی، مولداوی، چین، تایوان، ارمنستان، مقدونیه، نپال، کامبوج، عربستان، ویتنام، تونگا، اوکراین، روسیه و وانواتو	۹۳	۲۵	کشورهای متعهد شده در آزادسازی تجاری
تمامی ۲۵ کشور فوق به استثناء بلغارستان و مغولستان	۸۴	۲۳	کشورهای متعهد در آزادسازی تجاری در شیوه اول
تمامی ۲۵ کشور فوق	۹۳	۲۵	کشورهای متعهد در آزادسازی تجاری در شیوه دوم
تمامی ۲۵ کشور فوق به استثناء تونگا و وانواتو	۸۵	۲۳	کشورهای متعهد در آزادسازی تجاری در شیوه سوم
-	۰	۰	کشورهای متعهد در آزادسازی تجاری در شیوه چهارم
اکوادور و کیپ‌ورد	۷	۲	کشورهای متعهد نشده در آزادسازی تجاری

منبع: یافته‌های مقاله از بررسی اطلاعات جدول تعهدات آزادسازی تجارت خدمات کشورها که در وب سایت WTO موجود است.

بنابراین در میان چهار شیوه خدمات خرده‌فروشی، بالاترین میزان آزادسازی تجاری از نظر تعداد کشورهای متعهد به آزادسازی تجاری به شیوه دوم خدمات خرده‌فروشی (با متعهد شدن ۲۵ کشور ملحق شده) و پس از آن به شیوه‌های اول و سوم (با ۲۳ کشور) تعلق دارد.

جدول (۲) وضعیت تعهدات کشورهای ملحق شده به WTO مورد بررسی را در بخش خدمات خرده‌فروشی و در چهار شیوه مختلف عرضه خدمات و دو شکل دسترسی به بازار و رفتار ملی

نشان می‌دهد. با مروری بر جدول مذکور این مهم مشخص می‌شود که میزان تعهدات آزادسازی تجاری در آن گروه از کشورهای ملحق شده به WTO که در بخش خدمات خرده‌فروشی تعهد آزادسازی تجاری سپرده‌اند، یکسان نبوده و از تنوع فراوانی برخوردار است. بنابراین در قسمت آتی برای مقایسه بهتر به شناسایی کمی میزان درجه تعهدات آزادسازی آنها در کل بخش خدمات خرده‌فروشی و به تفکیک چهار شیوه متفاوت عرضه خدمات پرداخته می‌شود.

جدول ۲- جدول تعهدات کشورهای ملحق شده به WTO در بخش خدمات خرده‌فروشی

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۱	اکوادور (۱۹۹۶)	-	-	-
۲	بلغارستان (۱۹۹۶)	خدمات خرده‌فروشی ۶۱۱۱۲ بخشی از ۶۱۱۳ بخشی از (۶۱۲۱) (۶۳۱) به استثنای ۶۳۱۰۷ ۶۳۱۰۸ ۶۳۲۱۱ بخشی از ۶۳۲۹۲ (۶۳۹۲۷)	۱- عدم تعهد ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت به استثناء محدودیت‌های مذکور در اقدامات قابل اعمال در تمامی بخش‌های خدمات توزیع. اعطای مجوز برای خرده‌فروشی تخصصی. آزمون نیازهای اقتصادی برای تاسیس فروشگاه‌های بزرگ. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم تعهد ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۳	مغولستان (۱۹۹۷)	خدمات خرده‌فروشی (۶۲۲)	۱- عدم تعهد ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم تعهد ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۴	پاناما (۱۹۹۷)	خدمات خرده‌فروشی (۶۲۲)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۵	قرقیزستان (۱۹۹۸)	خدمات خرده‌فروشی (به استثناء نوشیدنی‌های الکلی و تنباکو) (۶۳۱) ۶۳۲ ۶۱۱ ۶۱۱۳ ۶۱۲۱	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۶	لتونی (۱۹۹۹)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱) ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۱۱۱ ۶۱۱۳ (۶۱۲۲۱) شامل ضبطها و نوارهای رادیو و تلویزیونی (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۷	استونی (۱۹۹۹)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱) ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۱۱۱ ۶۱۱۳ (۶۱۲۱) شامل ضبطها و نوارهای رادیو و تلویزیونی (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۸	اردن (۲۰۰۰)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱) ۶۳۲ ۶۱۱ ۶۱۲	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- مقدار مشارکت خارجی حداکثر ۵۰ درصد به استثناء این موضوع که عرضه‌کنندگان خدماتی که همچنین به عنوان حق‌العمل‌کار در اردن ثبت نام کردند، ناظر بر همان محدودیت‌های مندرج در کد ۶۲۱۰ (در قسمت حق‌العمل‌کاری) هستند. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۹	گرجستان (۲۰۰۰)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱) ۶۳۲ (۶۱۲۱) ۶۱۱۳ ۶۱۱۱	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۰	آلبانی (۲۰۰۰)	خدمات خرده‌فروشی (۶۱۱) ۶۳۳ (۶۱۲) ۶۳۱ ۶۳۲ شامل نوارهای صوتی و تصویری (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت به استثناء ۶۳۲۱۱ ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت به استثنای ۶۳۲۱۱ ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت به استثنای ۶۳۲۱۱ ۴- عدم محدودیت ۵- صدور مجوز تنها در صورت مشارکت با مردم آلبانی (خواه به صورت شریک یا کارمند در شرکت خارج) اقدام می‌شود. ۴- عدم محدودیت
۱۱	عمان (۲۰۰۰)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱) ۶۳۲ (۶۱۲۱) ۶۱۱۳ ۶۱۱۱	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۱۲	کرواسی (۲۰۰۰)	خدمات خرده‌فروشی (۶۲۲)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۳	لیتوانی (۲۰۰۱)	خدمات خرده‌فروشی (۶۱۱۶۱۱۱) ۶۳۳ ۶۳۲ ۶۳۱ ۶۱۱۳۶۱۲۱ شامل نوارهای صوتی (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۴	مولداوی (۲۰۰۱)	خدمات خرده‌فروشی (۶۱۱۱ ۶۳۳) شامل ۶۳۲ ۶۳۱ ۶۱۱۳۶۱۲۱ نوارهای صوتی و تصویری و دیسک‌های نوری (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۵	چین (۲۰۰۱)	خدمات خرده‌فروشی (به استثناء توباکو)	۱- عدم تعهد به استثناء سفارش‌های پستی ۲- عدم محدودیت ۳- مقداری تعهد وجود دارد. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم تعهد به استثناء سفارش‌های پستی ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۶	تایوان (۲۰۰۲)	خدمات خرده‌فروشی (به استثناء سلاح‌های گرم و تجهیزات نظامی) (۶۱۱۱ ۶۳۲ ۶۳۱ ۶۱۱۳۶۱۲۱)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۷	ارمنستان (۲۰۰۳)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱ ۶۳۲) (۶۱۱ ۶۱۲۱)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۱۸	مقدونیه (۲۰۰۳)	خدمات خرده‌فروشی (۶۱۱۱ ۶۳۲) (۶۳۱ ۶۱۱۳۶۱۲۱) شامل نوارهای صوتی و تصویری و دیسک‌های نوری (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۱۹	نیپال (۲۰۰۴)	خدمات خرده‌فروشی به استثناء (۶۳۲۳۴)	۱ و ۲ و ۳- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده و مادامی که نیپال حق اعمال این شیوه در تمامی زیربخش‌های خرده‌فروشی به تمامی اعضای سازمان جهانی تجارت می‌دهد، یا تا زمانی که نیپال تعیین‌کننده نوع حضور شعبه‌های خدمات این بخش هستند و یا تا زمانی مجوز فعالیت در این رابطه را در چارچوب قوانین و مقررات خود ارائه دهد. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده و مادامی که نیپال حق اعمال این شیوه در تمامی زیربخش‌های خرده‌فروشی به تمامی اعضای سازمان جهانی تجارت می‌دهد، یا تا زمانی که نیپال تعیین‌کننده نوع حضور شعبه‌های خدمات این بخش هستند و یا تا زمانی مجوز فعالیت در این رابطه را در چارچوب قوانین و مقررات خود ارائه دهد.	۱ و ۲ و ۳- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده و مادامی که نیپال حق اعمال این شیوه در تمامی زیربخش‌های خرده‌فروشی به تمامی اعضای سازمان جهانی تجارت می‌دهد، یا تا زمانی که نیپال تعیین‌کننده نوع حضور شعبه‌های خدمات این بخش هستند و یا تا زمانی مجوز فعالیت در این رابطه را در چارچوب قوانین و مقررات خود ارائه دهد.
		خدمات خرده‌فروشی: تجهیزات رادیو و تلویزیونی، آلات موسیقی، دستگاه‌های ضبط، ضبط‌ها و نوارهای موسیقی (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت به استثناء مواردی که با مشارکت نیپال و حداکثر سهام خارجی ۸۰ درصد صورت پذیرد. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۲۰	کامبوج (۲۰۰۴)	خدمات خرده‌فروشی: وسایل نقلیه موتوری (۶۱۱۱۲) فروش قطعات وسایل نقلیه موتوری (۶۱۱۳) فروش موتورسیکلت‌ها و قطعات مرتبط با آن (۶۱۲۱). برای سوپرمارکت‌ها و فروشگاه‌های بزرگ: خدمات خرده‌فروشی مربوط به محصولات غذایی و غیرغذایی (۶۳۲+۶۳۱) به استثناء فروش کالاهای دارویی، پزشکی و ارتوپدی (۶۳۲۱۱). خدمات خرده‌فروشی تجهیزات رادیو و تلویزیونی، آلات موسیقی، دستگاه‌های ضبط، ضبط‌ها و نوارهای صوتی و تصویری موسیقی (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۲۱	عربستان (۲۰۰۵)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱، ۶۳۲) ۶۱۱۱، ۶۱۱۳، ۶۱۲۱، ۶۱۲۱	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت به استثناء سهم مشارکت خارجی ۴- حداکثر ۵۱ درصد در زمان الحاق، حداکثر ۷۵ درصد تا سه سال پس از زمان الحاق باشد. حداقل مقدار لازم برای سرمایه‌گذاری خارجی توسط هر عرضه‌کننده خدمات در عربستان سعودی برابر ۲۰ میلیون ریال عربستان است. امکان تعیین حداقلی از بازار فروش وجود دارد. کارمندان عربستانی هر ساله باید مورد آموزش قرار بگیرند. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۲۲	ویتنام (۲۰۰۷)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱، ۶۳۲) ۶۱۱۲، ۶۱۱۳، ۶۱۲۱ به استثناء سیگار، سیگار برگ، کتاب، روزنامه، مجله، محصولات ویدیویی و تصویری تمامی رسانه‌ها، فلزات و سنگ‌های قیمتی و نفیس، محصولات دارویی، مواد منفجره، نفت و نفت کوره تصفیه شده، برنج، نیشکر و چغندر قند.	۱- عدم تعهد به استثناء عدم محدودیت برای توزیع محصولات برای استفاده شخصی، و توزیع نرم‌افزارهای رایانه‌ای قانونی برای استفاده‌های شخصی و تجاری ۲- عدم محدودیت ۳- مقداری محدودیت وجود دارد. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم تعهد به استثناء عدم محدودیت برای توزیع محصولات برای استفاده شخصی، و توزیع نرم‌افزارهای رایانه‌ای قانونی برای استفاده‌های شخصی و تجاری ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۲۳	تونگا (۲۰۰۷)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱، ۶۳۲)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم تعهد ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم تعهد ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۲۴	اوکراین (۲۰۰۸)	خدمات خرده‌فروشی (۶۱۱، ۶۱۳) ۶۳۲، ۶۳۱، ۶۱۲۱، ۶۱۱۳ شامل نوارهای صوتی و تصویری (۶۳۲۳۴)	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم محدودیت ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده
۲۵	کیپورد (۲۰۰۸)	-	-	-

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
			<p>۱- عدم محدودیت</p> <p>۲- عدم محدودیت</p> <p>۳- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: حضور تجاری تنها در شکل اشخاص حقوقی تبعه فدراسیون روسیه مجاز است. اخذ اجازه عرضه خدمات از مقامات محلی مربوطه ضروری است که به طور غیرتبعیض‌آمیز و در چارچوب برنامه‌های توسعه شهری و توسعه اجتماعی و اقتصادی در قلمرو آنها صادر خواهد شد.</p> <p>۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده</p>	<p>۱- عدم محدودیت</p> <p>۲- عدم محدودیت</p> <p>۳- عدم محدودیت به استثناء مواردی که در ستون دسترسی به بازار ذکر شده و مورد ذیل: عدم تعهد در خصوص یارانه‌ها و سایر اشکال حمایت دولت از توزیع صنایع دستی و سایر کالاها و لوازم مربوط به فرهنگ و هویت ملی</p> <p>۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده</p>
۲۶	روسیه (۲۰۱۲)		<p>۱- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: جبران هزینه محصولات و اقلام پزشکی مشمول حمایتی نظام ضمانت‌های دولتی در مورد بهداشتی رایگان برای اتباع فدراسیون روسیه. تعیین قیمت برای محصولات دارویی و مواد پزشکی</p> <p>۲- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: جبران هزینه محصولات و اقلام پزشکی مشمول حمایتی نظام ضمانت‌های دولتی در مورد بهداشتی رایگان برای اتباع فدراسیون روسیه. تعیین قیمت برای محصولات دارویی و مواد پزشکی</p> <p>۳- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: حضور تجاری تنها در شکل اشخاص حقوقی تبعه فدراسیون روسیه مجاز است. اخذ اجازه عرضه خدمات در قلمرو خاص ضروری است و به طور غیرتبعیض‌آمیز میان عرضه‌کنندگان خارجی صادر می‌شود. همچنین تعدادی ملاحظات (مانند تحت پوشش قرار دادن نیازهای دارویی و پزشکی حداقل مردمی که مشمول بسته حمایتی هستند و پاسخ دادن به نیازهای دارویی تمامی مردم) در جدول تعهدات این کشور به عنوان معیاری برای صدور اینگونه اختیارات در نظر گرفته می‌شود.</p> <p>۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده</p>	<p>۱- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: جبران هزینه محصولات و اقلام پزشکی مشمول بسته حمایتی نظام ضمانت‌های دولتی در مورد بهداشتی رایگان برای اتباع فدراسیون روسیه. تعیین قیمت برای محصولات دارویی و مواد پزشکی</p> <p>۲- عدم محدودیت به استثناء موارد ذیل: جبران هزینه محصولات و اقلام پزشکی مشمول بسته حمایتی نظام ضمانت‌های دولتی در مورد بهداشتی رایگان برای اتباع فدراسیون روسیه. تعیین قیمت برای محصولات دارویی و مواد پزشکی</p> <p>۳- عدم محدودیت</p> <p>۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده</p>

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	کد	دسترسی به بازار	رفتار ملی
شیوه‌های عرضه خدمات: ۱- عبور از مرز ۲- مصرف در خارج ۳- حضور تجاری ۴- حضور اشخاص حقیقی				
۲۷	وانواتو (۲۰۱۲)	خدمات خرده‌فروشی (۶۳۱ ۶۳۲) ۶۱۱۱ ۶۱۱۳ ۶۱۲۱	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- عدم تعهد ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده	۱- عدم محدودیت ۲- عدم محدودیت ۳- سرمایه‌گذاران خارجی غیرمقیم و غیرشهروند باید هزینه سالیانه اضافی به میزان VT ۹۱۸۰۰ (نام پول این کشور) پرداخت کنند و باید مدرک مصوب از اداره ارتقاء سرمایه‌گذاری وانواتو دریافت کرده باشند. ۴- عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده

منبع: جدول تعهدات آزادسازی تجارت خدمات کشورها که از وب سایت WTO مستخرج و ترجمه شده است.

آزادسازی شده‌اند، "عدم تعهد به استثناء مواردی که در بخش افقی ذکر شده" است، وزن مذکور برابر صفر برای شیوه چهارم در نظر گرفته شده است.

جدول (۳) درجه تعهدات آزادسازی تجاری کشورهای منتخب ملحق شده به WTO در کل بخش خدمات خرده‌فروشی و در حالت میانگین چهار شیوه متفاوت عرضه خدمات نشان می‌دهد. ترتیب کشورها در این جدول بر مبنای بالاترین درجه آزادسازی تجاری کل بخش خدمات خرده‌فروشی تنظیم شده است. در انتهای این جدول میانگین درجه آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی ۲۷ کشور منتخب ملحق شده به WTO آورده شده که میانگین مذکور برابر ۷۳/۱ درصد است که نشانگر این مهم است که کشورهای منتخب ملحق شده به WTO در عمل متعهد به پذیرش درجه آزادسازی تجاری بالایی در بخش خدمات خرده‌فروشی شده‌اند. براین اساس در میان ۲۷ کشور مزبور ۱۱ کشور با ۱۰۰ درصد از بالاترین سطح تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی برخوردار بوده‌اند. در واقع با توجه به این جدول و جدول پیشین این کشورها متعهد به بازگشایی سه شیوه اول تجارت خدمات خرده‌فروشی شده و تنها در شیوه چهارم تجارت خدمات مشمول عدم تعهد در آزادسازی تجاری شده‌اند. چهارده کشور نیز با برخورداری از درجه آزادسازی تجارت خدمات بین ۳۹ تا ۹۷/۵ درصد، حالت بینابینی میان عدم

۳. شناسایی درجه تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی در کشورهای ملحق شده به WTO

با مشخص شدن تفاوت در میزان تعهدات آزادسازی تجاری کشورهای متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی در قسمت قبل، در این قسمت برای مقایسه بهتر به شناسایی کمی میزان درجه تعهدات آزادسازی آنها در کل بخش خدمات خرده‌فروشی پرداخته می‌شود. به این منظور در صورت عدم محدودیت کامل در دسترسی به بازار در هر شیوه تجارت خدمات، درجه آزادسازی برابر با ۱۰۰ درصد، در صورت عدم تعهد کامل درجه آزادسازی برابر با صفر درصد و در حالت‌های بینابین نیز عددی متناسب با سطح تعهدات آزادسازی در نظر گرفته می‌شود. همچنین درجه آزادسازی تجاری کل نیز از میانگین وزنی چهار شیوه محاسبه می‌شود. وزن‌های اعمالی براساس وزن تجارت هر شیوه در کل تجارت خدمات به شکل ذیل در نظر گرفته می‌شود: شیوه اول برابر ۲۵ درصد، شیوه دوم برابر ۱۵ درصد، شیوه سوم ۶۰ درصد و شیوه چهارم صفر درصد.

در واقع از آنجا که حجم تجارت خدمات جهانی در شیوه چهارم در حدود یک درصد مجموع است و وضعیت این شیوه از تجارت خدمات خرده‌فروشی در تمامی کشورهایی که متعهد به

محدودیت نسبتاً کامل (به استثناء شیوه چهارم) یعنی ۱۰۰ درصد و عدم تعهد کامل یعنی صفر درصد داشته‌اند. همچنین همانطوری که قبلاً ذکر شد دو کشور اکوادور و کیپ‌ورد هیچگونه تعهدی در آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی متقبل نشده‌اند و درجه آزادسازی تجارت خدمات آنها برابر صفر درصد است.

جدول ۳- درجه تعهدات آزادسازی تجاری کشورهای منتخب ملحق شده به WTO در بخش خدمات خرده‌فروشی (در حالت میانگین چهار شیوه عرضه خدمات)

ردیف	نام کشور (سال عضویت)	درجه آزادسازی (درصد)
۱-۱۱	پاناما (۱۹۹۷)، لتونی (۱۹۹۹)، استونی (۱۹۹۹)، گرجستان (۲۰۰۰)، عمان (۲۰۰۰)، کرواسی (۲۰۰۰)، لیتوانی (۲۰۰۱)، مولداوی (۲۰۰۱)، ارمنستان (۲۰۰۳)، مقدونیه (۲۰۰۳)، اوکراین (۲۰۰۸)	۱۰۰
۱۲	آلبانی (۲۰۰۰)	۹۷/۵
۱۳	تایوان (۲۰۰۲)	۹۵
۱۴	قرقیزستان (۱۹۹۸)	۹۰
۱۵	مغولستان (۱۹۹۷)	۷۵
۱۶	اردن (۲۰۰۰)	۷۳
۱۷	عربستان (۲۰۰۵)	۷۰
۱۸	روسیه (۲۰۱۲)	۶۵
۱۹-۲۰	نیپال (۲۰۰۴)، کامبوج (۲۰۰۴)	۵۰
۲۱	ویتنام (۲۰۰۷)	۴۴/۵
۲۲	چین (۲۰۰۱)	۴۴/۲۵
۲۳-۲۴	تونگا (۲۰۰۷)، وانواتو (۲۰۱۲)	۴۰
۲۵	بلغارستان (۱۹۹۶)	۳۹
۲۶-۲۷	اکوادور (۱۹۹۶)، کیپ‌ورد (۲۰۰۸)	۰
	میانگین ۲۵ کشور	۷۳/۱

منبع: محاسبات مقاله

محدودیت‌های آزادسازی تجاری نیز در این جدول لحاظ گردد. در مقابل رویکرد لیست منفی دلالت بر عدم پذیرش یا نگاه منفی به آزادسازی تجارت بخش مورد نظر دارد و از این رو قرار نگرفتن نام آن بخش در جدول تعهدات خدمات مورد تاکید قرار گرفته است.

با توجه به تجارب کشورهای مورد بررسی سناریوهای متفاوت ذیل فراروی تعهدات خاص ایران در بخش خدمات خرده‌فروشی قرار خواهد داشت:

الف) در سناریو اول عدم تعهد آزادسازی تجاری یا اتخاذ رویکرد منفی در خدمات خرده‌فروشی: مشابه کشورهای اکوادور و کیپ‌ورد.

ب) در سناریو دوم و در صورت تاکید فرآیند مذاکرات بر آزادسازی حداقلی خدمات خرده‌فروشی، سطح تعهد آزادسازی حداقلی (کمتر از ۵۰ درصد): مشابه کشورهای بلغارستان (۳۹ درصد)، تونگو و وانواتو (۴۰ درصد)، چین (۴۴/۲۵ درصد) و ویتنام (۴۴/۵ درصد)

ج) در سناریو سوم و در صورت تاکید فرآیند مذاکرات بر آزادسازی میانی خدمات خرده‌فروشی، سطح تعهد آزادسازی ۵۰ درصدی: مشابه کشور نیپال و کامبوج

د) در سناریو چهارم و در صورت تاکید فرآیند مذاکرات بر آزادسازی حداکثری خدمات خرده‌فروشی، سطح تعهد آزادسازی حداکثری (بیشتر از ۵۰ درصد): مشابه کشورهای روسیه (۶۵ درصد)، عربستان (۷۰ درصد)، اردن (۷۳ درصد) و مغولستان (۷۵ درصد)

ه) در سناریو پنجم و در صورت تاکید فرآیند مذاکرات بر آزادسازی نسبتاً کامل خدمات خرده‌فروشی، سطح تعهد آزادسازی بسیار بالا (۹۰ درصد به بالا): مشابه کشورهای آلبانی (۹۷/۵ درصد)، تایوان (۹۵ درصد) و قرقیزستان (۹۰ درصد)

و) در سناریو ششم و در صورت تاکید فرآیند مذاکرات بر آزادسازی کامل بخش خدمات خرده‌فروشی، سطح تعهد آزادسازی کامل (۱۰۰ درصد): مشابه اوکراین و ۱۰ کشور دیگر

۴. شناسایی سناریوهای متفاوت تعهدات احتمالی آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی ایران

به‌طور کلی دو رویکرد لیست مثبت و منفی در تهیه جدول تعهدات تجارت خدمات وجود دارد. رویکرد لیست مثبت که متداول است، مبتنی بر این امر می‌باشد که قرار گرفتن نام یک بخش در جدول مذکور دلالت بر پذیرش یا نگاه مثبت به آزادسازی تجارت بخش مورد نظر است هر چند که می‌توان

حداقل ۵۰ درصد، ۹۳ درصد آنها از حداقل ۳۹ درصد

درجه آزادسازی تجاری برخوردار بوده‌اند.

در پایان با توجه به بررسی تجارب کشورهای مزبور این مهم مشخص گردید که سناریوهای کاملاً متفاوتی در قبول تعهدات آزادسازی تجاری، فراروی بخش خدمات خرده‌فروشی ایران قرار خواهند داشت. از این رو در صورت اتخاذ رویکرد مثبت و تاکید فرآیند مذاکرات الحاق بر آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی، بایستی سعی بر این مهم باشد تا بنا به اهمیت و ملاحظات بخش مزبور (که کشور چین متعهد به آزادسازی حداقلی و کمتر از ۵۰ درصد شده است)، سطح تعهدات آزادسازی حداقلی (کمتر از ۵۰ درصد) صورت پذیرد.

همچنین با توجه به این مهم که در میان چهار شیوه عرضه خدمات، کمترین تعهدات آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی کشورهای ملحق شده به WTO، به همراه شیوه سوم به شیوه اول عرضه خدمات (عبور از مرز) تعلق دارد و کشور چین در این بخش آزادسازی بسیار محدودی (در سطح پنج درصد) داشته است، در فرآیند مذاکرات الحاق عدم پذیرش آزادسازی در شیوه مذکور پیشنهاد می‌شود. البته با توجه به تجربه تمامی کشورهای ملحق شده مورد بررسی مبتنی بر پذیرش تعهد آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی (به استثناء اکوادور که اولین کشور ملحق شده و کیپ ورد که کشور بسیار کوچکی است) و وجود میانگین بیش از ۷۳ درصدی درجه آزادسازی تجاری بخش مذکور، چنین استنباط می‌شود که امکان استثناء شدن خدمات خرده‌فروشی و پذیرش رویکرد منفی به آزادسازی تجارت خدمات بخش مذکور و یا حتی قبول تعهد آزادسازی تجاری حداقلی در این بخش برای کشور ما بسیار دشوار خواهد بود.

پی‌نوشت

۱. Cross- border.
۲. Consumption Abroad.
۳. Commercial Presence.
۴. Movement of Natural Persons.

در این مقاله تعهدات کشورهای ملحق شده به WTO (۲۵) کشور از سی کشوری که از سال ۱۹۹۵ به بعد و پس از تاسیس این سازمان در آن سال، به عضویت سازمان مزبور درآمده‌اند) در زمینه آزادسازی بخش خدمات خرده‌فروشی مورد بررسی قرار گرفت. براساس یافته‌های این گزارش موارد ذیل مشخص گردید:

- تنها دو کشور (به نام‌های اکوادور و کیپ ورد) از بیست و هفت کشور مورد بررسی متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی نشده‌اند.

- تمامی بیست و پنج کشور متعهد به آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی (به استثناء بلغارستان و مغولستان که در شیوه اول و تونگا و وانواتو که در شیوه سوم عرضه خدمات متعهد به آزادسازی تجاری بخش مزبور نشده‌اند)، در سه شیوه اول عرضه خدمات متعهد به آزادسازی تجاری شده‌اند. همچنین تمامی کشورهای ملحق شده منتخب در شیوه چهارم عرضه خدمات (حضور اشخاص حقیقی) هیچگونه تعهد آزادسازی تجاری به استثنای موارد ذکر شده در جدول افقی متقبل نشده‌اند.

- در میان چهار شیوه خدمات خرده‌فروشی، بالاترین میزان آزادسازی تجاری از نظر تعداد کشورهای متعهد به آزادسازی تجاری، به شیوه دوم خدمات خرده‌فروشی (با متعهد شدن بیست و پنج کشور ملحق شده) و پس از آن به ترتیب به شیوه‌های اول و سوم (با ۲۳ کشور) تعلق دارد.

- میانگین درجه آزادسازی تجارت خدمات خرده‌فروشی بیست و هفت کشور ملحق شده منتخب برابر ۷۳/۱ درصد است که نشانگر این مهم است که کشورهای ملحق شده به WTO در عمل متعهد به پذیرش درجه آزادسازی تجاری بالایی در بخش مزبور شده‌اند.

- ۴۱ درصد کشورهای ملحق شده منتخب از ۱۰۰ درصد، ۵۲ درصد آنها از حداقل ۹۰ درصد، ۷۴ درصد آنها از

منابع

پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان جهانی تجارت به نشانی

www.wto.org

راستی، محمد و همکاران، پیش‌نویس تعهدات ایران در زیربخش

خدمات تحقیق و توسعه در الحاق به WTO، موسسه مطالعات

و پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۹.

سازمان جهانی تجارت، درآمدی بر موافقت‌نامه عمومی تجارت

خدمات در سازمان جهانی تجارت، ترجمه: محمد حسن زارع،

شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران، ۱۳۸۹.

کمالی اردکانی، مسعود و میترا نصیری، تجارت خدمات در

سازمان جهانی تجارت، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران،

۱۳۸۳.

گروه نویسندگان، سازمان جهانی تجارت: ساختار، قواعد و

موافقت‌نامه‌ها، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، تهران ۱۳۸۵.

